

ЛІНГВІСТИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО КОНЦЕПТУ “УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО” В АНГЛІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

С.П. Запольських

Запорізький державний університет

Козацька тематика настільки захопила увагу науковців-перекладачів, що незважаючи на труднощі, які виникають при передачі інформації, пов'язаної з необхідністю використання специфічної термінології, з'являється все більше літератури, де концепт “Українське козацтво” інтерпретовано англійською мовою.

Проведене дослідження фіксує модель мовного відображення національно-історичного концепту (НК) “українське козацтво (УК)”, та аналізує подане в українській та репрезентоване в англійській історіографії його стереотипне зображення. Зображення “УК” у текстах української історіографії базується на певній концептуальній моделі, що становить систему субконцептів, які трансформуються при передачі їх в англійське середовище.

Багатогранність і неоднорідність самого об'єкта дослідження зумовлює складність його компонентного аналізу. Частина концептуальних знань має мовленнєву репрезентацію, тобто вони подані певними засобами мовного вираження, але частина цієї інформації у ментальному плані сприймається психікою людини дещо іншим способом, а саме - образами, картинами, структурами тощо (Кубрякова 1997:90).

Єдиний засіб опису природи концепту забезпечено мовою, адже для створення цілісного образу концепту “УК” необхідно, перш за все, дослідити способи його мовної репрезентації. При дослідженні змісту концепту “УК” спостерігаємо специфічні історичні терміни, які означають предмети матеріальної та духовної культури, що належать до цього часового відрізка. Для них характерна національна забарвленість, яка дає можливість відчуття специфіки епохи. Тематично зазначена термінологія охоплює безліч різнопланових сюжетів. Це є назви географічних об'єктів та персоналій, пов'язаних з історією козацтва, особливості соціально-політичної організації, військової діяльності та економічної бази козацтва, які зазвичай не фіксують словники англійської мови, бо використано їх у текстах оказіонально.

Розглянемо мовленнєву репрезентацію концепту “УК”, на основі аналізу способів передачі англійською мовою специфіки української історичної термінології, пов'язаної з феноменом українського козацтва, зокрема у перекладі “Ілюстрованої історії України” М.Грушевського.

Одразу впадає в око те, що способи сприйняття дійсності носіями вихідної культури та носіями культури-сприймача значно відрізняються. Перші помічають та фіксують явища й події, що відхиляються від життєвої норми, і, мабуть, саме тому змінено структуру подачі матеріалу в англійській історіографії, бо в окремі частини виділено такі цікаві і гідні для опису підрозділи, як “The Rise of the Kozaks”, “National Revival in the Steppes”, “The First Kozak Uprising and the Church Union”. В оригіналі ці підрозділи є складовою більшої частини - “Доби Литовсько-Польської”. Розділ “Доба Козацька” теж переструктуровано, оскільки введено нові підрозділи, такі, як “The Kozaks and the Revival of Kiev”, “The Kozak Wars”, “Khmelnitsky's Rebellion and the Liberation of Ukraine”, “Ivan Mazepa”, яким, у свою чергу, підпорядковано свої внутрішні підрозділи.

Лінгвістичне ядро концепту “УК” подане в оригіналі низкою дериватів - “козак- козацтво- козаччина-козацький”, які передано в трансляті “Kozak- “Kozak life” (kozatstvo)- Kozak”.

Існують ще й інші варіанти передачі згаданих субконцептів, а саме - “Cossack- Cossackdom- Cossack” [Subtelny], але відповідник “Cossack” зареєстровано словниками. Однак спостерігається тенденція, що заперечує історичну окремість українців від росіян, а також приниження ролі УК. Справа в тому, що західні фахівці розглядають українське й російське козацтво як споріднені ідентичні феномени.

Але прикметним є також і те, що деякі західні фахівці заперечують таку ідентичність. Так, американський дослідник української національної ідеї Дж.Армстронг у своїй фундаментальній праці “Ukrainian Nationalism” прямо стверджує, що українці й росіяни є різними етносами, а ірландський дослідник У.Кірконнел та шотландський етнограф Дж.Мак Грегор ідуть ще далі, проводячи навіть паралелі між ірландцями, шотландцями й українцями (Armstrong 1990; Manning 1944; Mc Gregor 1969).

Цей факт породжує розбіжності у засобах мовної передачі однакових субконцептів, адже автори створюють свій “категоріальний і понятійний апарат”, яким уже користуються дослідники. Залишаються, однак, інші можливості віднайдення точніших і зрозуміліших варіантів перекладу НК, чому і присвячена наша розвідка.

Англійські дослідники, відмічаючи значну політичну роль саме українського козацтва, використовують, однак, загальний термін “Cossack”, нівелюючи тим самим різницю концептів і тим самим вводять в оману читача. Розглянемо це на прикладах:

The Cossacks of Ukraine first came into prominence in the sixteenth and seventeenth centuries (Vowles, Mech 1939:92). Тут і далі автор перекладу диференціює поняття *козак* за допомогою тлумачення (в перекладі – козаки України).

Thus there emerged a Ukrainian *Cossack* state, which for some years enjoyed de facto independence (Basarab 1982:13).

Cossack units developed into a regular Ukrainian army in the most difficult period of history, when the Ukrainian land was being ravaged by different countries (Apanovich 1991:12).

In the 16th century, there appeared yet another group that undertook the defense of the Ukrainian people: these were the famous *Cossacks* (Ukrainian Cossacks. The Heroic Age 1982:22).

Використання терміна “*Cossack*” зумовлено тим, що “*Cossack*” є єдиним відповідником, зафіксованим переважною більшістю словників, що є досить значною хибкою англійських словників, особливо у світлі сучасних реалій українства. Часто можна також спостерігати інший варіант - “*Kozak*”, який використовують автори із діаспори для розмежування й надання більшого значення НК “УК”, наприклад:

This way of living was called "the Kozak life" (*kozatstvo*), and the people who adopted it were known as *Kozaks* (Hrushevsky 1970:152).

The *Kozaks* were skilful navigators who dared alike the *Dnieper* cataracts and the stormy seas (Vernadsky 1941:7).

Відповідник "Kozak", використаний для означення поняття "українське козацтво" Ж.І. Вернадським, є більш точним, бо розмежує концептуальні області українського та російського козацтва.

Спостерігаючи особливості мовного відбиття субконцептів "УК", можна помітити, що серед засобів відтворення загальних понять і концептів переважає транскрипція, транслітерація, а також гіперонімія – заміна специфічних концептів загальними поняттями, при цьому спостерігається співіснування двох і більше відповідників, частина яких є похідними від російського варіанта. Розглянемо це на прикладах. Так, поняття "осавул" має зазвичай два відповідники – "osaul", де транскрипцію скопійовано з російського варіанта, й "osavul", в якому передано особливості українського правопису; писар - pisar/ rysar. Поняття *Січ*, як правило, транслітеровано з обох мов, теж саме можна сказати і про Хортицю та ін.:

The famous *Sich* or fortress of the *Zaporozhie* Kozaks was first built on the *Khortitsa* island in the cataract region (Vernadsky 1941:6).

On the *Dnieper* islands — the first shelter of the Cossacks — there were built ground fortifications — *Seches* (Voveles, Mech 1939:17).

Пор. відповідники власних імен:

The biggest and most famous one began near the island of *Khortytzia* on the left bank of the *Dnipro* (Krysachenko 1993:8).

The Kozaks were skilful navigators who dared alike the *Dnieper* cataracts and the stormy seas [12:7].

In 1654 the *Dniepr* or *Zaporozhye* Cossacks under the leadership of *Bohdan Khmelnytsky* offered to submit themselves to the authority of the Tsar (Voveles, Mech 1939:101).

Часто-густо в перекладі або у тексті історико-літературного дослідження спостерігаємо спосіб уподібнення чи аналогії (заміна первісної реалії реалією мови сприймача) або гіперонімічного перейменування (заміна конкретного поняття оригіналу загальним поняттям у перекладі) й практично в усіх випадках у дужках надається транскрипція (транслітерація) реалії. Але трапляються випадки, коли більш зрозумілий варіант подано в дужках для пояснення смислу специфічної лексики:

All officers were elected by the general *assembly (rada)*, held as a rule in the main square inside the fort, in time of peace the *koshovy* was the elder officer while for a military expedition a commander in chief was elected, the so-called elder (*starshy*), or the *hetman* if the occasion was an important one. Other dignitaries of the Host were the *pisar (secretary)*, the *asaul* (inspector of the army), the *obozny* (quartermaster), and the colonel (Vernadsky 1941:7-8).

Important problems were acted upon at a meeting of all the higher officers (*starshina*) or at an assembly (*rada*) of the whole army (Hrushevsky 1970:224).

Within the walls were a wooden church and a number of *barracks (kurini)* constructed of wattles and covered with a coat of clay inside and out (Voveles, Mech 1939:11).

"*The Knights (lytsari)*" was exactly the name by which the *Zaporozhie* Kozaks called themselves (Vernadsky 1941:6).

The vassal was given a cape, or kaftan and other symbols of his office – a banner (*prapor*) and mace (*bulava*) (Basarab 1982:49).

Зміст фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що інформація, що стосується досліджуваного феномена може бути рознесеною між такими концептуальними областями, як:

Козацька історична географія представлена класом природно-специфічних смислів, який, як правило, приблизне тлумачення подано англійською мовою. Перекладач вдається до заміни української реалії англійською, або наближено передає значення концепту оригіналу: степ – steppe (prairie), балка, байрак – gorge, плавні – creeds /plavni, пороги – rapids/cataracts, урочище – place.

Деякі субконцепти створено методом калькування за відомими моделями: Великий Луг – the Great Meadow, the Steppe, the Wild Field (the Pure Field, the Empty Field), урочище Сагайдачного – Sagaidachne Place та ін.

До етнографічної сфери віднесено субконцепти, які відтворюють козацький побут: *курінь –barracks (kurini)*, *khutors* (individual farms) and *burdiugs* (provisional settlements), *тетеря –teteria*, *горілка – horilka (vodka)/horilka*, *the Kozak form of brandy ma in*.

Поняття козацької культури (клейноди, звичаї, вірування, розваги) часом подаються у транскрипції з помилковим тлумаченням, так *корогва і хоругва* є різними поняттями, але в перекладі подаються однаково – *korohvy* (icons and banners carried in religious processions), *бунчук – bunchuk*, характерник (голдовник) – *kharacternyk/ a sorcerer*, кобзарі – *kobzars* (singers and music players)та ін.

Суспільно-політичні реалії передаються також транскрипцією і транслітерацією, часом з елементами тлумачення, калькування та деривації, наприклад: *Гетьманщина – Hetmanshchina* (Hetman Order), Військо Запорозьке –*Zaporozhian Host* (Free Host of the Zaporozhe) *Zaporozhzhian Army*, гетьман – *Hetman*: originally, a Cossack commander; the head of state, *Рада козацька – Rada (Council)*, *Чорна рада – Chorna Rada (Black Council)*, *Козацька старшина – starshyna (officer corps)*, булава – *bulava*, чайка – "chaika"(seagull) – a small military boat та ін.

Таким чином, стає очевидним, що англомовні автори орієнтують свої твори/ переклади на фахівців та на досить компетентного в історичних питаннях читача. Але віддаючи перевагу транскрипції і транслітерації в перекладі, можна бути упевненому у правильному розумінні терміна чи загальної інформації лише тоді, коли читач уже має певне уявлення про реалії, що їх зображено в перекладеному творі чи в науковому трактаті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України.-К.:Наук.думка, 1992.- 544 с.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. –М.: МГУ, 1997.- С. 90.
3. Арапович О. Quincentenary of Cossackdom //Ukraine.- 1991.- №9. – P.11-19.
4. Armstrong I.A. Ukrainian Nationalism: 3rd Edition. – Eaglewood, Colorado (USA): Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.
5. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historical Study. – Edmonton, 1982.-322 p.

6. Hrushevsky Michael. A History of Ukraine.- Yale Univ. Press, 1970.-629 p.
7. Krysachenko V. Ukraine: Man In The Mirror Of Nature // Ukrainian World. – 1993. - №1/2.-P.6-9.
8. Ukrainian Cossacks. The Heroic Age // Ukraine: its land and people.- S.L., 1982. – P.22-25.
9. Vernadsky George. Bohdan. Hetman of Ukraine. – New Haven: Yale Univ. Press, 1941. –153 p.
10. Voweles Hugh P., Mech E. Ukraine and Its People. – London: R. Chambers, LTD, 1939. –219 p.
11. www.encyclopedia.com/html/U/Ukraine
12. www.encyclopediaofukraine

Надійшла до редколегії 18 березня 2003р